

ПРОБЛЕМИ
СУЧАСНОЇ
ПЕДАГОГІЧНОЇ
ОСВІТИ

Випуск 44
Частина II

ЯЛТА

2014

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ
АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ
РВНЗ „КРИМСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ”
(м. ЯЛТА)

**ПРОБЛЕМИ
СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ**

Серія: Педагогіка і психологія
Випуск сорок четвертий
Частина 2

Ялта
2014

УДК 378.1(477.75)

аспірантка Сінельнікова Н. О.

Інституту вищої освіти НАПН України (м. Київ)

Педагогіка

ЗАКОНОМІРНОСТІ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В ІСТОРИЧНОМУ РАКУРСІ

Анотація. Стаття присвячена вивченню закономірностей формування педагогічної культури майбутніх учителів початкової школи у вищій вітчизняній освіті. Проаналізовано та узагальнено історико-педагогічну літературу, що допомагає виокремити та охарактеризувати означену проблему в історичному періоді 1956 – 2005 рр.

Ключові слова: вища освіта, підготовка вчителів початкової школи, культура, педагогічна культура, формування педагогічної культури, особистісні якості, закономірності, принципи тощо.

Анотация. Статья посвящена изучению закономерностей формирования педагогической культуры будущих учителей начальной школы в высшем отечественном образовании. Проанализировано и обобщено историко-педагогическую литературу, которая помогает выделить и охарактеризовать указанную проблему в исторический период 1956 – 2005 гг.

Ключевые слова: высшее образование, подготовка учителей начальной школы, культура, педагогическая культура, формирование педагогической культуры, личностные качества, закономерности, принципы и т.п.

Annotation. The article is devoted to study the regularities of formation of pedagogical culture of the future primary school teachers in higher domestic education. Analyze and summarize the historical and pedagogical literature, which helps to highlight and characterize this problem in the historical period 1956 to 2005.

Key words: the higher education, the training of primary school teachers, culture, pedagogical culture, formation of pedagogical culture, personal qualities, regularities, principles, etc.

Вступ. Проблема культури вчителя завжди перебувала у центрі уваги визначних мислителів минулого, на ідеях яких почасті формувалася сучасна система освіти. Глибокі зміни, які сьогодні відбуваються у соціально-економічній, суспільно-політичній та культурній сферах, впливають на трансформацію всієї системи вищої освіти, у тому числі і на підготовку майбутніх учителів початкової школи. Сучасна освіта потребує освіченого, культурного, всебічно розвинутого, гармонійного, гуманістично зорієнтованого вчителя, здатного творчо мислити та діяти в різних педагогічних ситуаціях. Допомогти зрозуміти теоретичні основи формування такої особистості допоможе виявлення закономірностей та принципів формування педагогічної культури.

Чимало праць таких майстрів педагогічної справи, як Ю. Бабанський, В. Галузинський, М. Євтух, І. Малафейк, М. Махмутов, І. Підласий, М. Скоткін, М. Фіцула та ін., було присвячено всебічному вивченню законів та закономірностей у педагогічній освіті. Про теоретичний її контекст, особистість та культуру вчителя писали А. Алексюк, Ю. Балашова, А. Бойко,

І. Волков, В. Галузинський, С. Гончаренко, М. Євтух, Н. Мойсеюк, О. Мороз, Я. Стрельчук, В. Патлачук, Е. Помиткін, М. Яцейко та ін. Що стосується закономірностей формування педагогічної культури, то до них звертаються такі вчені, як О. Гармаш, Д. Качалов, В. Сухомлинський та ін.

Формулювання мети статті та завдань. Мета та завдання статті полягають у виокремленні та розкритті закономірностей та принципів формування педагогічної культури майбутніх учителів початкової школи.

Виклад основного матеріалу статті. На сьогодні є дві інтерпретації поняття «закономірність»: перша – більш широка, узагальнене поняття, від якого виокремлюються закони (закономірність розуміється як всеохоплювальна впорядкованість суспільства); друга – до кінця осягнутий закон (закономірність виокремлюється із законів). У цьому випадку закономірність розглядається як упорядкованість явищ, а також відносно стабільна та стійка група факторів, що мають вплив на об'єкт чи систему, систематичність відносин між об'єктами [2, с. 62]. Згідно із твердженнями деяких філософів та педагогів, різниця між цими поняттями полягає у гностичному їх розумінні. У статті ми спираємося на друге розуміння закономірностей.

У термінологічному словнику з педагогіки Е. Грішні та М. Рудакевич подають таке визначення поняття «закономірності» – об'єктивно існуючий, стійкий, суттєвий зв'язок між повторюваними явищами або процесами педагогічної діяльності, який характеризує їх розвиток. Закономірність демонструє порядок причинного, необхідного і стійкого зв'язку між тими явищами та властивостями, які існують в об'єктивному та історично обумовленому світі, причому зміна одних призводить до зміни інших [3, с. 19].

Для кращого розуміння педагогічних закономірностей варто вказати на педагогічні принципи, які виступають як нормативні вимоги і слугують критерієм підвищення ефективності педагогічної практики. Водночас принципи можуть виступати як основне положення і системоутворювальний фактор для розвитку педагогічної теорії. Вони є дієвими і більш чіткими засобами реалізації педагогічних закономірностей у певних умовах [2, с. 98], мають всезагальний, обов'язковий характер у контексті навчально-виховного процесу та є результатом розвитку наукового знання, концепції тощо [2, с. 99]. Проте педагогічні принципи не мають чітких настанов до практичних дій, вони є теоретичною базою для розробки певної методики, регуляторами норм практичної діяльності тощо. Зважаючи на те, що педагогічні закономірності нерозривно пов'язані і є основою виникнення принципів (хоча не завжди), у подальшому ми будемо простежувати їх тісний взаємозв'язок.

Відповідно до формування педагогічної культури визначено закономірності та принципи, що відповідають певним історичним періодам формування педагогічної культури:

1-й період (1956–1985 рр.) – відбувається формування компонентів педагогічної культури майбутніх учителів початкової школи (когнітивного, мотиваційно-емоційного, регулятивного, діяльнісного), де домінують роль відводиться когнітивному компоненту. У цей час В. Сухомлинський виокремлює поняття «педагогічна культура», проте систематичного дослідження цієї проблеми у вітчизняній освіті не відбувалося. Період характеризується такими тенденціями: удосконалення підготовки учителів початкової школи шляхом здобуття ними вищої освіти у педагогічних

інститутах; виокремлення педагогічної культури як самостійної категорії у вітчизняній освіті; активізація процесу формування педагогічної культури майбутніх учителів початкової школи за рахунок формування її компонентів;

II-й період (1985–1991 рр.) – характеризується формуванням педагогічної культури за часів національного відродження української педагогічної освіти, продовжують формуватися компоненти педагогічної культури, що відображається в навчальних планах та програмах педагогічних інститутів. Поява дисертаційної роботи О. Гармаш свідчить про надання досліджуваному феномену вагомій ролі в освітній сфері. Домінантними тенденціями періоду є націоналізація вищої педагогічної освіти; залежність формування педагогічної культури від рівня розвитку творчості, майстерності та гуманізації особистості майбутнього вчителя у педагогічних інститутах;

III-й період (1991–2005 рр.) – розширення сфери дослідження формування педагогічної культури майбутніх учителів в умовах української державності. Цей період знаменується працями багатьох учених, які досліджують педагогічну культуру з теоретичних, методичних та практичних аспектів. Вагомою є спрямованість вищої освіти на реалізацію положень Болонської декларації, які потребують фахівця з високим рівнем сформованості педагогічної культури. Основними тенденціями періоду є: інтеграція у європейський освітній простір, гуманістична спрямованість викладачів та студентів у ході навчально-виховного процесу; підвищення інтересу до формування педагогічної культури, що відображається у наукових працях вітчизняних науковців; пошук умов та шляхів, спрямованих на оптимізацію формування педагогічної культури.

Враховуючи вищезазначене звертаємо увагу на самостійно виокремлені у процесі дослідження закономірності. Серед закономірностей, в основі яких є суспільні процеси і саме суспільство, вважаємо за необхідне виділити таку закономірність формування педагогічної культури, як зумовленість процесу її формування особливостями соціально-політичного, соціально-економічного та історичного розвитку суспільства. Важливим завданням при підготовці майбутніх учителів початкової школи до професійної діяльності є формування їх педагогічної культури, яке безпосередньо пов'язане з суспільними процесами та явищами, що зумовлені законами суспільного розвитку. Педагогічна культура та її формування не існують окремо від суспільства і тих процесів, які у ньому відбуваються. Навпаки, вони спрямовують її формування та розвиток. Про це у своїх працях згадують чимало вчених: В. Гриньова, Т. Іванова, І. Ісаєв, Т. Сидоренко, Л. Нечепоренко та ін. Ця закономірність, на наш погляд, орієнтує на розуміння суспільно-політичних, суспільно-економічних, педагогічних процесів як в Україні, так і в інших країнах, уміння аналізувати та використовувати передовий педагогічний досвід, факти, матеріали минулих років, які допоможуть спрогнозувати та скоригувати перебіг педагогічних процесів у майбутньому.

Розвиток та формування педагогічної культури відбуваються у певному соціокультурному середовищі, що продукує цілі освіти та створює передумови для їх втілення і розвитку у процесі життєдіяльності. У створенні таких передумов допомагає соціально-економічний та соціально-політичний уклад суспільства. Економічний розвиток держави, науково-технічний прогрес, культурне та політичне середовище діють на систему освіти у двох напрямках: або стимулюють її розвиток, або, навпаки, гальмують його. Поряд з ним таких

змін знає і формування педагогічної культури, яке безпосередньо залежить від перебігу зазначених процесів.

Такі зміни відбуваються протягом історичного розвитку країни, її освітньої сфери та призводять до нових вимог та обов'язків перед майбутніми учителями, у процесі чого змінюються зміст, компоненти, умови та шляхи формування педагогічної культури. Стан її формування може як погіршуватися, що спостерігалось у 70–80-х рр. XX ст., так і покращуватися, як у 60-х, 90-х рр. XX ст. – на початку XXI ст. Тому залежність освіти від соціальних змін призводить до змін у формуванні педагогічної культури, які стають характерними для певних історичних періодів.

Дотичним до окресленої закономірності є принцип суспільно необхідної спрямованості педагогічного процесу. Він полягає у цілісності вимог, які ставить суспільство, та умов їх реалізації. Вимоги, які охоплюють суспільний розвиток нації, спрямовані на зміну умов та особливостей педагогічного процесу й формування особистості майбутніх учителів. Перед ними постають нові завдання, які вони мають вирішити для власної реалізації у соціумі.

Серед інших принципів, які виливаються із зазначеної закономірності, є також принцип історизму та принцип єдності суспільних вимог зі зміною у формуванні педагогічної культури. Перший принцип є загальнонавчальним і полягає у використанні теоретичних і практичних досягнень та надбань, другий демонструє пряму залежність формування педагогічної культури від суспільних процесів та їх перебігу в країні.

Наступна закономірність – результативність формування педагогічної культури відповідає доцільному добору умов, методів, прийомів та форм, які застосовуються у навчально-виховному процесі. Сучасний студент і вчитель у своєму арсеналі мають величезну кількість методів, прийомів, засобів, які відповідають цілям, завданням та вирішенню певних ситуацій, що виникають чи ставлять перед собою вчителі. Та все ж головними залишаються розуміння та вмінє їх використання відповідно до потреб уроку та ситуації. У цьому безапелюсним помічником буде сформована педагогічна культура, спрямована на швидке вирішення подібних питань. Її формування не може не залежати від умов педагогічного процесу та професійної діяльності.

Що стосується добору методів, прийомів та форм, спрямованих на формування педагогічної культури, то їх ефективність та удосконалення здійснювалися протягом історичного розвитку педагогічної освіти. На заміну традиційним методам, прийомам прийшли інтерактивні, що продемонстрували свою дієвість у формуванні педагогічної культури. У ході застосування цих методів відбувається активна співпраця між викладачем та студентом, що базується на діалогічній взаємодії. А. Булда, І. Куліш, В. Соловйенко, О. Пометун, Л. Піроженко, П. Щербань та інші вагоме значення у формуванні високорозвинутої та активної особистості майбутніх учителів надають таким інтерактивним методам, як навчальні ігри, серед яких виокремлюють ситуативні, дидактичні, рольові та ділові. Всі вони дають змогу майбутнім учителям сприймати себе як суб'єкта педагогічного процесу, активного його учасника та сприяють розкриттю та розвитку своєї особистості.

Традиційні прийоми і форми навчання на сьогодні вже не задовольняють потреби суспільства та освіти, вони потребують докорінних змін та перебудови, що сприятиме формуванню високого рівня педагогічної культури

майбутніх учителів. Історична заміна одних методів, прийомів, форм навчання на інші є дієвим чинником у формуванні досліджуваного феномену.

Цілісність та різноманітність змісту навчально-виховного процесу, специфічність форм його організації є безпосереднім принципом зазначеної закономірності, що допомагає визначити найбільш ефективні методи, прийоми, форми, засоби, які оптимізують процес формування педагогічної культури. Важливою умовою її реалізації є високий рівень педагогічного спілкування між учасниками педагогічного процесу. Воно має будуватися на стійких принципах культури педагогічного спілкування та поведінки: діяти гідно, чесно, відповідно до правил моралі, спрямовувати свою діяльність на формування глибокої поваги та довіри з боку вихованців; дотримуватися професійної етики спілкування з усіма учасниками навчально-виховного процесу та поза ним; перебувати у стані постійної готовності до вступу в діалог із питань своєї професійної компетенції, доводити та обґрунтовувати свою позицію знаннями з різних галузей педагогічних наук тощо [4, с. 37].

Доречною буде закономірність, виявлена у дослідженні О. Гармаш [1, с. 127]: чим досконаліша особиста педагогічна діяльність майбутніх учителів, тим вищий рівень їх педагогічної культури. В. Сухомлинський акцентував увагу на іншій закономірності: чим багатші духовні цінності, які накопичує і турботливо зберігає педагогічний колектив, тим чіткіше колектив вихованців виконує роль активної дієвої сили, учасника виховного процесу, вихователя. Він стверджував: якщо немає педагогічного колективу, то немає і колективу учнів. А творять його, на думку В. Сухомлинського, колективні думка, ідея, творчість, духовна цілісність особистості та учасників педагогічного процесу.

Постійне оновлення знань, інформації та обмін досвідом з іншими країнами визначає таку закономірність – оптимізація процесу формування педагогічної культури визначається його спрямованістю на модернізацію системи підготовки учителів початкової школи відповідно до світових та вітчизняних потреб сучасного розвитку освіти України. Ця закономірність безпосередньо пов'язана з якістю підготовки спеціалістів, з їх духовним, культурним, творчим, індивідуальним розвитком. Застосування нових технологій, методів і засобів педагогічного процесу, врахування та використання передового педагогічного досвіду тощо мають бути спрямовані та систематично застосовані для модернізації та оптимізації педагогічного процесу. Формування педагогічної культури не може відбуватися без постійного оновлення знань, оволодіння інноваційними, технічними, педагогічними технологіями навчання та виховання, постійного самовдосконалення себе як індивідуальності, особистості креативної, творчої, культурної, яка може реалізувати себе в будь-якому суспільстві.

Модернізаційні зміни пов'язані з новими вимогами до особистості педагога, що простежуються у різних періодах розвитку педагогічної культури майбутніх учителів. Особливого значення цей процес набуває на сучасному етапі, оскільки Україна є активним учасником Болонського процесу. Відповідно до нього важливими є підвищення якості вищої освіти, оптимізація педагогічної освіти відповідно до напрацювань вітчизняних та зарубіжних науковців тощо. Майбутній учитель початкової школи наразі має виконувати багато ролей, серед яких: наставник, дослідник, експериментатор, захисник тощо. Орієнтація на такі ролі потребує підвищеної уваги до особистості

вчителя, до використання нових, інноваційних технологій навчання та виховання у процесі їх підготовки до професійної діяльності, у ході реалізації яких відбувається формування педагогічної культури. Багатомірність педагогічного процесу у вищій школі потребує постійного творчого пошуку, самоаналізу, саморозвитку, самоосвіти, духовного та культурного збагачення тощо, тобто усього, що дозволить майбутнім учителям успішно виконувати свою професійну діяльність.

Основними принципами, які впливають із цієї закономірності, є принцип безперервності навчання та виховання, формування та розвитку педагогічної культури, принцип систематичності та послідовності. Вони потребують постійного та поступового нагромадження знань, умінь, навичок, підвищення особистісних якостей, які базуються на попередніх та створюють цілісність особистості з високим рівнем розвитку педагогічної культури. Т. Сидоренко розглядає основи зазначених принципів, визначаючи їх як дидактичні умови [5]. Проте, спираючись на сталість, залежність і необхідність цих принципів, ми все ж визначаємо їх як принципи, а не умови. Сформувати педагогічну культуру неможливо без постійної спрямованості на цей процес, без систематичності та послідовності.

У ході виявлення основних закономірностей формування педагогічної культури у майбутніх учителів початкової школи ми керувалися тим, що, з одного боку, підготовка фахівців цього профілю відбувається у складі системи освіти, у нашому випадку – вищої педагогічної освіти; з іншого, вона безпосередньо залежить від соціальних умов життя суспільства, є важливим складником системи соціальних інститутів, спрямованих на соціалізацію особистості, її ініціативну і продуктивну діяльність та підготовку до неї. Підготовка фахівців здійснюється у нелегких умовах, які мають місце у процесі вирішення освітніх потреб соціуму та можливостей особистої підготовки, спрямованих на забезпечення своїх потреб.

Висновки. Виокремлені та подані закономірності й принципи формування педагогічної культури сприятимуть уникненню суперечностей між формуванням творчої, культурної особистості майбутніх учителів початкової школи та вимогами, які ставлять перед ними суспільство, освіта та наука. Всі закономірності разом із принципами нерозривно пов'язані і спрямовані на покращення та уникнення проблем, які можуть виникати у ході формування педагогічної культури майбутніх учителів початкової школи. Необхідність виокремлення закономірностей та принципів формування педагогічної культури майбутніх учителів є очевидною, адже на їх основі сучасний студент і вчитель розробляють та впроваджують у навчально-виховний процес педагогічні ідеї, спрямовані на оптимізацію змісту освіти.

Література:

1. Гармаш О. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (на матеріалі педагогічних дисциплін): дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 – теорія педагогіки та історія педагогіки / О. Гармаш ; Київський педагогічний інститут ім. О. Горького. – К., 1990. – 159 с.
2. Гончаренко С. Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення [Текст] / С. Гончаренко. – Рівне: Волинські обереги, 2012. – 189 с.
3. Грішин Е. Термінологічний словник з педагогіки / Е. Грішин, М. Рудкевич. – Тернопіль: Тернопільський експериментальний інститут педагогічної освіти, 1995. – 80 с.

Випуск сорок четвертий, 2014 р., частина 2

4. Селецька Т. Педагогічна культура педагога / Т. Селецька, Т. Сливінська, – Миколаїв, 2009, – 48 с.

5. Сидоренко Т. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя у процесі навчання: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 / Т. Сидоренко; Криворізь. держ. пед. ун-т. – Кривий Ріг, 2002. – 20 с.

References:

1. Harmash O. Formuvannya pedahohichnoyi kul'tury maybutn'oho vchytelya (na materialy pedahohichnykh dystsyplin): dys. ... kand. ped. nauk: spets. 13.00.01 – teoriya pedahohiky ta istoriya pedahohiky / O. Harmash; Kyivskyy pedahohichnyy instytut im. O. Hor'koho. – K., 1990. – 159 s.

2. Honcharenko S. Pedahohichni zakony, zakonornosti, pryntsyipy. Suchasne tлумachennya [Tekst] / S. Honcharenko. – Rivne: Volyns'ki oberehy, 2012. – 189 s.

3. Hrishyn E. Terminolohichnyy slovnyk z pedahohiky / E. Hrishyn, M. Rudkevych. – Ternopil': Ternopil's'kyy eksperymental'nyy instytut pedahohichnoyi osvity, 1995. – 80 s.

4. Selets'ka T. Pedahohichna kul'tura pedahoha / T. Selets'ka, T. Sliyiv's'ka. – Mykolayiv, 2009. – 48 s.

5. Sydorenko T. Formuvannya pedahohichnoyi kul'tury maybutn'oho vchytelya u protsesi navchannya: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: spets. 13.00.04 / T. Sydorenko; Kryvoriz. derzh. ped. un-t. – Kryvyi Rih, 2002. – 20 s.

